

IRODA VA UNI HARBIY XIZMATCHILARDA TARBIYALASH YO'LLARI

Ramazonov Zuhridin Orif o'g'li
Avezmurodov Shohrux Shuhrat o'g'li
Mamarajabov Said Mamarasul o'g'li
Jamoat Xavfsizligi Universiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada iroda va uni harbiy xizmatchilarda rivojlantirish yo'llarining pedagogik-psixologik xususiyatlari to'g'risida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *Iroda, bosqich, ixtiyoriy, ixtiyorsiz, tayyorgarlik, yondashuv, amaliyot, ehtiyoj.*

Abstract: *This article talks about the pedagogical and psychological characteristics of the will and ways of its development in military personnel.*

Key words: *Will, stage, voluntary, involuntary, preparation, approach, practice, need.*

KIRISH

Har bir kishi juda ko'p oddiy va murakkab harakatlarni amalga oshiradiki, ular batamom ongli ravishda bajariladi va muayyan maqsadni ko'zlaydi. Iroda – bu shaxsning ongli harakatlarida, o'z-o'zini tuta bilishida ifodalanadigan, ayniqsa, maqsadga erishish yo'lida uchraydigan jismoniy va ruhiy qiyinchiliklarni yengib chiqishida namoyon bo'ladigan ixtiyoriy faolligi. Iroda ham boshqa ruhiy hodisalar singari voqelik xususan jamiyatdagi, alohida kishilar hayotidagi zaruratni aks ettirishning maxsus shakli hisoblanadi. Shuning uchun ham iroda, garchi kishilarning ixtiyoriy faolligi bo'lsa ham, obyektiv sabablar, shaxsning yashash tartibi va sharoitlari bilan belgilanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Irodaviy xatti-harakat uch bosqichdan iborat: - tayyorgarlik; - bajarish; - yakunlash. Tayyorgarlik bosqichi niyatni, maqsadni anglashni, ish olib borish usullarini tanlashni o'z ichiga oladi. Masalan, agar yosh yigitcha ofitser bo'lishga qaror qilar ekan, o'z maqsadini belgilab oladi, u ana shu maqsadga erishish uchun harbiy bilim yurtiga kirishni istaydi, qaysi o'quv yurtiga, qaysi fakultetga kirish va hokazolar masalasini hal qiladi. U o'qishga kirishga qanday tayyorgarlik ko'rishni: mustaqil tayyorgarlik ko'radimi yoki tayyorlash kursiga kiradimi, ana shuni o'ylaydi. Nihoyat, maqsad aniq bo'ldi. Bir qarorga kelish bilan harakatning tayyorgarlik bosqichi tamom bo'ladi, lekin agar harakatning ketidan qarorning bajarilishidan hamda shundan so'ng ma'lum bir xulosalar chiqarishdan iborat navbatdagi bosqichlar kelmasa, u irodaviy harakat bo'lmaydi. Mazkur misolda irodaviy harakat to'la amalga oshishi uchun yigit belgilangan kirish imtihonlarini topshirib, harbiy bilim yurtiga kirish (ikkinchi bosqich)i, so'ngra esa o'zining faoliyatini tahlil qilib, ma'lum bir xulosalar (uchunchi bosqi) chiqarishi kerak bo'ladi.

Irodaviy xatti-harakatlarning uch bosqichini yana ham maydalab, besh bosqichga bo'lish mumkin: - maqsad qo'yish; - maqsadga erishish yo'llarini belgilash (bir nechta); - ushbu yo'llardan birini tanlash; - maqsadni amalga oshirish; - yakunlash yoki yakuniy xulosalar chiqarish – tahlil qilish. Irodaviy xatti-harakat quyidagi turlarga bo'linadi: - oddiy

va murakkab; - qisqa vaqtli va uzoq vaqtli; - o'z tashabbusi bilan yoki boshqalar tashabbusi bilan amalga oshirilganligiga ko'ra.

Irodaga soddaroq qilib quyidagicha ta'rif berish mumkin: iroda – bu insonning o'z xulq-atvorini ongli boshqarish hamda kuch-g'ayratlarini, qiyinchiliklarni yengishga safarbar etish qobiliyati. Demak, insonning o'z faoliyatini nazorat qilish ham ma'lum maqsadga erishishga yo'naltira olish qobiliyati: iroda deyiladi. U insonning biron-bir narsaga erishishi shaklida ham, shuningdek, insonning biror-bir narsadan voz kechishi shaklida ham namoyon bo'lishi mumkin. Iroda insonning bilish va his qilishdan amaliy faoliyatga o'tishini ta'minlaydi.

Iroda yordamida inson o'z faoliyatini tashkillashtiradi va xulq-atvorini nazorat qiladi. Psixik jarayonlar inson xatti-harakatlari va faoliyatini tartibga solib turadi. Faoliyatning eng yaxshi boshqaruvchisi va tartibga soluvchisi iroda hisoblanadi. Iroda psixik faoliyatda bir-biri bilan o'zaro bog'langan faollashtirish va tormozlash vazifalarini bajaradi. Iroda insonning biror-bir maqsadga erishishida emas, balki, undan voz kechishida ham namoyon bo'ladi. Insondagi bilish va hissiyot iroda vositasida amaliy faoliyatga aylanadi. Iroda, ayniqsa, harbiy xizmatchilar faoliyatida katta ahamiyatga ega. Mustahkam iroda mehnat va jangovar faoliyatda muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun ham komandirlar o'z faoliyatlarida harbiy xizmatchilarda irodani tarbiyalashga katta e'tibor berishlari lozim.

Irodani toblash, hissiy-irodaviy barqarorlikni tarbiyalash, harbiy xizmatchilarni psixologik tayyorlashning eng muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Shaxs faolliги har xil xatti-harakatlar shaklida amalga oshadi. U bu xatti-harakatlar bilan atrof borliqni o'zgartiradi. Xatti-harakat va faoliyatlar ularda irodaning ishtirok etish darajasiga qarab ikki guruhga: ixtiyoriy va ixtiyorsiz turlarga bo'linadi. Ixtiyoriy – nishonga olish, qurolni tozalash va hokazo. Ixtiyorsiz – qo'qqisdan o'q tovushi kelgan tomonga qarash. Inson ixtiyorsiz harakatlarni oldindan anglanmagan hamda hech kim tomonidan (yoki o'zi tomonidan) qo'yilmagan maqsadlarsiz amalga oshiradi. Bunda u qiyinchiliklarni his qilmaydi. Ular favqulodda sodir bo'lib, aniq rejaga ega emas. Bunda harakat sababi butunlay tashqi bo'lib, harakatlar esa avtomatik ravishda yuz beradi. Ularda organizmdagi mo'ljallash, himoyalash va boshqa reaksiyalar namoyon bo'ladi. Ixtiyoriy harakatlarda esa inson ma'lum maqsadga erishish uchun turli to'siqlarni yengib o'tadi.

Irodaviy xatti-harakatlar jismoniy va psixologik-ruhiy zo'riqishlarda ifodasini topadi. Harbiy xizmatchilarda irodani shakllantirish yo'llari: - milliy istiqloq g'oyasiga sadoqatni shakllantirish; - mashg'ulotlarni jangovar va qiyin sharoitlarda olib borish; - qat'iy harbiy intizom, komandirlarning doimiy talabchanligi; - qiyinchiliklarni yengib o'tish bo'yicha mashg'ulotlar o'tkazish; - jamoani tarbiyaviy imkoniyatlaridan foydalanish; - o'z-o'zini tarbiyalash.

Ehtiyojlar irodaviy faollikning manbai. Insonni faoliyati asosida ehtiyojlar yotadi va ular xilma-xil bo'ladi: eng elementar-organik ehtiyojlardan tortib, eng yuksak-axloqiy, ma'naviy ehtiyojlargacha mavjud. Ular o'zaro hamkorlikda shaxs motivatsiyasini tashkil etadi. Insonning irodaviy xulq-atvorini tahlil qilish uchun uning ehtiyojlarini o'rganish kerak bo'ladi. Ehtiyojlar kuchli va axloqiy tarbiyalangan irodani tarbiyalashga ham, Shuningdek, «yovuz» irodani tarbiyalashga ham sababchi bo'lishi mumkin. Kimki, o'zining

ijtimoiy vazifalarini yaxshi anglasa va sog'lom ehtiyojlarni rivojlantirsa unda axloqiy jihatdan to'g'ri iroda shakllanadi. Ijtimoiy burch irodaning axloqiy tashkil qiluvchisi hisoblanadi. Har bir shaxs oldida nafaqat shaxsiy, balki ijtimoiy ahamiyatga molik maqsadlar ham bo'ladi. Bunday maqsadlar inson tomonidan ijtimoiy burch sifatida anglanadi va qabul qilinadi.

O'zining ijtimoiy burchiga munosabatiga ko'ra harbiy xizmatchilarni uch guruhga ajratish mumkin: - o'z ijtimoiy burchini anglaydigan va uni bajarishga astoydil intiladigan; - o'z ijtimoiy burchini anglaydigan, ammo uni bajarishga har doim ham intilmaydigan; - o'zining ijtimoiy burchini anglab yetmaganlar. Irodaviy hatti-harakatlar klassifikatsiyasi: - oddiy irodaviy harakatlar; - murakkab irodaviy harakatlar; - alohida muhim ahamiyatga ega bo'lgan irodaviy harakatlar – shaxsning hamma kuch va imkoniyatlarini ishga solishni talab qiladigan faoliyat.

Oddiy irodaviy harakatda shaxsda qaror qabul qilishda ikkilanishlar, ya'ni motivlar o'rtasida kurash bo'lmaydi. Bunda irodaviy hatti-harakat unga nisbatan ehtiyoj paydo bo'lishi bilan darrov amalga oshadi. Murakkab irodaviy harakatni esa yuqori da ko'rib chiqdik. Bunda qo'zgalish va faoliyat oralig'ida murakkab anglash jarayoni kechadi: - tayyorgarlik bosqichi: murakkab irodaviy harakat ehtiyoj paydo bo'lishidan va ushbu ehtiyojni qondirish maqsadni aniqlashdan boshlanadi. Undan keyin ushbu maqsadga erishish yo'llari ongda muhokama qilinadi; - asosiy bosqich: ushbu bosqichda ehtiyojni qondirish maqsadidagi faoliyat amalga oshiriladi; - yakuniy bosqis: qilingan hatti-harakatlar tahlil qilinib, tegishli xulosalar chiqariladi. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari harbiy xizmatchisining irodaviy xususiyatlari irodani tarbiyalash yo'lidagi ishlarni samarali olib borish irodaning o'ziga xos jihatlarini bilishni taqozo kiladi.

Ular quyidagilar: - maqsadga intilish; - qat'iylik; - harakatchanlik va sabotlilik; - bardoshlilik va o'zini idora qila olish; - ijrochilik; - tashabbuskorlik; - jasoratlilik; - mustaqillik; - intizomlilik; - mardlik. Shuni aytib o'tish kerakki, psixologik tayyorgarlik axloqiy-siyosiy va harbiy-professional tayyorgarlik doirasida amalga oshiriladi.

Harbiy xizmatchilardagi emotsional-irodaviy barqarorlik quyidagi omillar bilan ta'minlanadi: - axloqiy-psixologik sifatlar; - harbiy mahorat; - jismoniy chiniqqanlik; - psixologik tayyorgarlik.

Psixologik tayyorgarlikning turlari: - maxsus tayyorgarlik-harbiy xizmatchida jangovar vaziyatlarga nisbatan tayyorgarlikni tarbiyalash, unga nisbatan barqarorlikni hosil qilish; - umumiy tayyorgarlik – Vatan himoyasiga hamisha ongli ravishda tayyor turishni shakllantirish; - maqsadli tayyorgarlik – qo'rqishni irodaviy yengish ko'nikmalarini hosil qilish uchun mashg'ulotlarda qiyin, xavfli vaziyatlarni yaratish.

Psixologik tayyorgarlik yo'llari: - O'zbekiston Respublikasining Mudofaa doktrinasini o'rganish; - raketa-yadro urushi haqida to'g'ri tasavvurni shakllantirish; - mashg'ulotlarni qiyin sharoitlarda amalga oshirish; - o'z quroliga, komandirlariga va g'alabaga ishonchini shakllantirish; - o'qishda oldingi urush tajribalarini o'rganish; - milliy istiqloq g'oyasi va mafkurasini shakllantirish; - g'oyaviy immunitetni tarbiyalash; - yuksak harbiy intizomni tarbiyalash; - mashg'ulotlarda imitatsiya vositalarini qo'llash va hokazo.

Guruh Shaxsiy tarkibini psixologik chiniqtirish bo'yicha komandirning vazifalari quyidagilar:

1. Ommaviy qirg'in quollaridan himoyalaniş mashg'ulotlarida: - yadro qurolining ishlatilishi oqibatida kelib chiqadiga falokatlar to'g'risida tasavvurni shakllantirish; - dushman tarafidan ommaviy qirg'in quollarining ishlatilishi ehtimoli doim mavjudligiga va ulardan saqlanish vositalarini ishlata bilish muhim ekanligiga ishontirish; - ommaviy qirg'in quollari ishlatilganda birinchi tibbiy yordam bera olishga o'rgatish;

2. Taktik tayyorgarlik mashg'ulotlarida: - xavfli va qiyin sharoitlarda harakat qila olish qobiliyatlarini shakllantirish; - o'zini tuta bilish, qat'iylik, jasoratlik kabi sifatlarni tarbiyalash; - tahlika va qurquvni yenga olish qobiliyatini shakllantirish; - kundalik faoliyatida ijodiy yondaShuvni tarbiyalash.

3. O'q otish va harbiy texnikani boshqarish mashg'ulotlarida: - harbiy xizmatchilarga o'z qurollari va harbiy texnikalariga nisbatan ishonch ruhini singdirish; - qiyin sharoitlarda Vatan himoyasiga hamisha shaylikni tarbiyalash; - jangovar mashinalardagi qurollardan qiyin sharoitlarda otish malakalarini shakllantirish.

4. Ma'naviy-ma'rifiy tayyorgarlik mashg'ulotlarida: - harbiy xizmatchilarda milliy istiqlol mafkurasini shakllantirish; - vatanparvarlikni va Vatan himoyasiga hamisha shaylikni tarbiyalash; - zamonaviy urushlar haqida to'g'ri tasavvurni,

Shuningdek g'alabaga bo'lgan ishonchni tarbiyalash; - intizomlilikni, buyruqlarni bajarishga shaylikni tarbiyalash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T, 2002
2. Guruhda tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning asosiy yo'nalishlari. 58
3. Metodicheskie rekomendatsii po organizatsii pravovoy raboti VS RU. T., 1997.
4. Povishat effektivnost vospitatelnoy raboti (uchebno-metodicheskoe posobie). T., 2000.
5. Nasriddinov Ch.R. Harbiy psixologiya. T., 2004.
6. Sotiboldiev. A, Karimjonov A. Harbiy pedogogika. T., 2005
7. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Umumharbiy Nizomlari. T., 1996.
8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2004 yilgi, 170-sonli qarori. T, 2004